

УДК 94 (477) (092)

DOI: 10.31651/2076-5908-2024-1-73-81

Юрій ДРАБЧУК

*аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка,**м. Дрогобич, Україна*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0001-4538>e-mail: yuriy.drabchuk@gmail.com**СПІВПРАЦЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З НАЦІОНАЛЬНО-
ДЕМОКРАТИЧНОЮ ПАРТІЄЮ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

Анотація. *Мета дослідження* полягає у відтворенні рецепції співпраці М. Грушевського з Національно-демократичною партією в сучасній українській історіографії. **Методологія дослідження** спирається на комплексне використання принципів історизму, об'єктивності і системності, а також загальнонаукових (узагальнення, порівняння, аналіз і синтез) і спеціально-історичних (порівняльний, генетичний, психологічний та типологічний) методів історіографічного дослідження. **Наукова новизна** статті полягає у дослідженні малознаної проблеми рецепції діяльності М. Грушевського як члена НДП в історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. **Висновки.** У підсумку відзначено, що всебічна реконструкція проблеми «Грушевський і НДП» є цілковитим здобутком української історіографії доби незалежності. Йдеться про те, що внаслідок недоступності архівних колекцій діаспорні українознавці писали про неї в руслі мемуарної і публіцистичної традиції міжвоєнного часу. Опрацювання протягом кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. львівських і київських архівів і пов'язана з цим актуалізація значних масивів епістолярних, мемуарних і ділових документів, уможливили доволі детальне опрацювання багатьох сюжетів цієї сторінки політичної біографії вченого. Відтак на сьогодні ми добре поінформовані про суспільно-політичний контекст появи НДП (В. Рясевич), процес залучення М. Грушевського до становлення нової політичної сили та вироблення її ідейних засад (В. Кухар, Р. Пиріг, В. Тельвак), перебіг конфлікту між колишніми політичними партнерами (Я. Грицак, Є. Пшеничний, В. Горинь, С. Панькова), рецепцію партійної діяльності вченого (В. Тельвак) та ін. Разом із тим, згадані чималі здобутки актуалізують більш спеціальні дослідницькі завдання. Серед таких наголосимо на першочерговій потребі з'ясувати тривалість формального перебування історика у складі НДП та міру його впливу на ідейну еволюцію цієї політичної сили. Це сприятиме створенню панорамного монографічного дослідження про НДП, в якому вагомим сюжетом має бути суспільно-політична діяльність М. Грушевського.

Ключові слова: М. Грушевський, Національно-демократична партія, сучасна українська історіографія, рецепція.

Yurii DRABCHUK

*Postgraduate Student of the World History and Special Historical Disciplines Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0001-4538>e-mail: yuriy.drabchuk@gmail.com**COOPERATION OF MYKHAILO HRUSHEVSKY WITH THE NATIONAL
DEMOCRATIC PARTY: MODERN HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM**

Abstract. *The purpose* of the study is to reproduce the reception of M. Hrushevsky's cooperation with the National Democratic Party in modern Ukrainian historiography. **The research methodology** is based on the complex use of the principles of historicism, objectivity and systematicity, as well as general scientific (generalization, comparison, analysis and synthesis) and special-historical (historical-comparative, historical-genetic, historical-psychological and historical-typological) methods of historiographical research. **The scientific novelty** of the article consists in the study of the little-known problem of the reception of M. Hrushevsky's activities as a member of the National Democratic Party in the historiography of the late 20th – early 21st centuries. **Conclusion.** The article has noted that the comprehensive reconstruction of the “Hrushevsky and the National Democratic Party” problem is a significant achievement of Ukrainian historiography of the era of independence. Due to the inaccessibility of archival collections, diaspora Ukrainian scholars investigated the problem in the vein of the memoir and journalistic tradition of the interwar period. The study of the Lviv and Kyiv archives during the end of the 20th and the first decades of the 21st century and the related actualization of significant arrays of

epistolary, memoir, and clerical documents made it possible to study in detail many of the subjects of this page of the political biography of the scientist. Therefore, today we are well informed about the socio-political context of the emergence of the National Democratic Party (V. Rasevich), the process of M. Hrushevsky's involvement in the formation of a new political force and the development of its ideological foundations (V. Kuhar, R. Pyrig, V. Telvak), the course of the conflict between former political partners (Y. Hrytsak, E. Pshenichnyi, V. Horyn, S. Pankova), the reception of the scientist's party activities (V. Telvak), etc. At the same time, the mentioned considerable achievements actualize more special research tasks. Among these, we emphasize the primary need to find out the duration of the formal stay of the historian in the National People's Party and the extent of his influence on the ideological evolution of this political force. This will contribute to the creation of a panoramic monographic study about the National Democratic Party, in which the social and political activities of M. Hrushevsky should be investigated more thoroughly.

Key words: *M. Hrushevsky, National Democratic Party, modern Ukrainian historiography, reception.*

Постановка проблеми. Особливістю суспільно-політичної біографії Михайла Грушевського є здебільшого неформальна співпраця з багатьма політичними партіями. Наразі дослідники впевнено говорять лише про єдиний випадок його формалізованого партійництва – нетривалій активній участі у створеній в грудні 1899 р. у Львові Національно-демократичній партії (далі – НДП), що постала шляхом кооперації колишніх членів Української радикальної партії та групи опозиційних народовців на чолі з Юліаном Романчуком. З огляду на це, згаданий сюжет є неодмінним елементом більшості історіографічних студій, сфокусованих на феномені громадського служіння Великого Українця. При цьому кожен учений, реалізуючи своє дослідницьке завдання, нерідко привносив до проблеми «Грушевський та НДП» почерпнуті з джерел невідомі раніше події нюанси, що поступово робили складнішою й об'ємнішою картину суспільно-політичної праці автора «Історії України-Руси» у Галичині. У підсумку, на сьогодні маємо чимало спроб реконструкції згаданої проблеми, що потребують історіографічного підсумування для визначення кола питань, що їх інтерпретація є консенсусною, та, особливо тих, щодо яких надалі ведуться дискусії. Таке узагальнення уможливить виявити перспективні напрямки сучасної суспільно-політичної грушевськiани.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За солідарним визнанням сучасних українських історіографів, грушевськoзнавство є одним із найбільш динамічних напрямків нашої соціогуманітаристики останнього тридцятиліття [1–4]. Серед іншого, дещо на сьогодні написано й стосовно особливостей дослідження проблеми «Грушевський та НДП». Її в стислих історіографічних оглядах до своїх розвідок торкалися дослідники суспільно-політичної праці М. Грушевського в Галичині В. Кухар [5], В. Расевич [6], В. Тельвак [7] та ін. Втім їхній історіографічний аналіз, з огляду на прикладну роль, є надзвичайно стислим і має виразний бібліографічний характер, що унеможлиблює простеження процесу прирощення джерельних знань та ускладнення історіографічного дискурсу [8–10]. Цим і зумовлена актуальність обраної нами теми.

Мета статті – відтворити рецепцію співпраці М. Грушевського з Національно-демократичною партією в сучасній українській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що динамічний розвиток сучасного грушевськoзнавства значною мірою зумовили здобутки діаспорного українознавства. Мовиться про те, що завдяки заініційованим Л. Винарем дослідницьким пошукам, протягом 1960–80-х рр. відбулися разючі кількісні й, що більш важливо, якісні зміни у розумінні феноменальності громадського чину М. Грушевського. Власне праці закордонних українознавців відчутно вплинули на студії материкових істориків після проголошення незалежності, даючи їм підставову історіографічну інформацію й верифіковані інтерпретаційні моделі. Втім, стосовно багатьох сюжетів відсутність джерел не давала можливості діаспорним дослідникам скільки-небудь повно реконструювати громадське служіння Великого Українця. Тож материковим грушевськoзнавцям доводилося вперше опрацьовувати раніше закриті архівні фонди та наповнювати інформаційною конкретикою сюжети, про які раніше згадувалося винятково в довідковому ключі. Такою власне була ситуація з проблемою «Грушевський та НДП». Приміром, у найповнішій для діаспорного

грушевськознавства спробі суспільно-політичної біографії Великого Українця авторства Т. Приймака співпраці історика з найбільш авторитетною галицькою партією відведено заведве кілька абзаців [11, с. 56–58].

Зростання протягом перших років української незалежності зацікавлення постаттю М. Грушевського та його різноплановою спадщиною співпало у часі з пошуком тодішньою елітою молоді держави витоків власних демократичних традицій. І тут у фокусі уваги опинилися процеси національного партійного будівництва на Наддністрянщині, починаючи з появи НДП, ідеологи якої уперше виразно обґрунтували актуальність незалежницьких і соборницьких вимог. Саме на перетині історіографічного інтересу й громадської запитаності було артикульовано проблему «М. Грушевський і НДП».

Вперше комплексно до вивчення цього складного сюжету взялася знана львівська дослідниця галицької сторінки суспільно-політичної біографії визначного історика В. Кухар. На підставі широкого кола нововиявлених джерел у київських та львівських колекціях (спогади О. Барвінського і О. Лотоцького, епістолярій тогочасних діячів, документообіг українських інституцій та ін.), вона проаналізувала згадану проблему не лише в широкому контексті громадського життя на півавстрійських теренів, але й з урахуванням еволюції політичних переконань самого М. Грушевського. Тут на особливу увагу заслуговує її новаторська спроба реконструкції шляху молодого львівського професора до членства у НДП під промовистою назвою «Михайло Грушевський: спроба залишитися поза політикою» [5].

У цій розвідці В. Кухар переконливо реконструює складний процес перетворення кабінетного вченого й університетського професора під впливом тогоденних національних викликів на одного з чоловіх публічних інтелектуалів, а відтак і громадського активіста. Вона слушно відзначила, що нарікання промоторів «нової ери» й ініціаторів перенесення київського магістранта на львівську кафедру В. Антоновича й О. Барвінського на те, що їхній підопічний «розполітикувався», було до певної міри маніпулятивним. Адже вони самі ще в першій половині 1890-х рр. заангажували його до публічної підтримки своїх політичних проєктів. Та й виряджали кияни свого представника до галицької столиці як амбасадора їхньої політичної візії й популяризатора ідеї всеукраїнського єднання. Зрештою, посада професора першої в нашій культурі університетської кафедри історії України, слушно відзначила історіограф, передбачала глибоке занурення в справи місцевої громади. Тож саме ці обставини, довела В. Кухар, змусили М. Грушевського дедалі частіше брати слово в суспільних дискусіях, нав'язувати взаємини з представниками різних ідейних угруповань, стати опікуном української університетської молоді, що змагалася за національну рівноправність у вищій школі краю тощо. Все це поступово виробило йому славу ініціативного, проникливого й незалежного обсерватора – своєрідної «третьої сили» в національному таборі між угодовими й опозиційними народовцями.

Обсервуючи галицьке громадське життя, стверджує В. Кухар, М. Грушевський доволі швидко побачив помилки політичного курсу О. Барвінського і поступово дистанціювався від нього, що було зі зрозумілою образою сприйняте київськими і львівськими ініціаторами «нової ери». Останні дедалі голосніше стверджували про «невдячність» історика за львівську професуру, що змушувало його різко реплікувати на шпальтах опозиційного угодовській політиці часопису «Діло». До остаточного ж розриву з «новоєрівським» табором дійшло після сумновідомих в історіографії «кривавих» баденівських виборів, що зірвали маски з угодових народовців, які за підтримки польської адміністрації здобували свої депутатські мандати. Відтак це підштовхнуло визначного історика шукати порозуміння з опонентами політичної акції О. Барвінського. Все це, підсумувала В. Кухар, «символізувало собою зародження союзу опозиційних народовців, частини радикалів та позапартійного досі М. Грушевського» [5, с. 122]. Як відомо, в грудні 1899 р. на основі цього союзу виникла НДП.

У наступній своїй публікації, що з'явилася роком пізніше, львівський історіограф уперше комплексно висвітлила участь автора «Історії України-Руси» в процесі створення НДП. Історикиня на підставі широкого кола джерел довела, що опозиційні польським зверхникам галицької політики та «новоєрівцям» політичні сили вже від моменту переїзду

М. Грушевського до Галичини «вбачали в ньому нову авторитетну і незаангажовану в галицькі суперечності людину, здатну при потребі стати гарантом консолідації з боку наддніпрянських українців» [12, с. 278]. З огляду на це, вони поступово налагодили з львівським професором інтенсивний діалог, адже виявилось, що він дедалі скептичніше оцінює політичну акцію свого колишнього опікуна О. Барвінського. На підставі подібності розуміння хиб консервативних народовців дійшло до поступового зближення позицій М. Грушевського з радикалами й опозиційними народовцями. У підсумку, вчений став одним із творців нової партії, що засвідчило його обрання до її керівних органів – Тіснішого і Ширшого комітетів. «Вступ М. Грушевського [...] до нової партії, – підсумувала історикня, – зміцнив її авторитет у галицькому суспільстві» [12, с. 279–280].

Найбільш же масштабно процес заангажування автора «Історії України-Руси» у створення загальнонаціональної партії В. Кухар відтворила у своєму дисертаційному дослідженні «Громадсько-політична діяльність М. Грушевського (1894–1914 рр.)». Там вона на підставі низки уперше введених до наукового обігу документів звернула увагу на ту обставину, що львівський професор фактично був на крок попереду галицьких опозиційних політиків у розумінні потреби створення консолідаційної партії, яка б у своїй програмі обґрунтовувала назрілість соборності та національної самостійності українців. Тож його участь в установчих нарадах була цілком очікуваною й ефективною для поширення впливів нової політичної сили серед галицького загалу [13, с. 67–81]. Також В. Кухар аргументовано ствердила, що до НДП М. Грушевський привів і свого тодішнього приятеля І. Франка, який був одним із помітних діячів галицького радикалізму.

Поряд із ретельною реконструкцією проблеми «М. Грушевський і НДП», В. Кухар також збагатила джерельну базу цієї проблеми. Серед іншого, вона актуалізувала малознані листи львівського професора до лідера націонал-демократів Ю. Романчука, які відклалися у ЦДІА України у Львові [14]. Впроваджуючи їх до наукового обігу, дослідниця відтворила невідомі перед тим контакти між двома визначними громадськими діячами, визначила причини покращення та загострення взаємин між ними, вказала їхній вплив на громадсько-політичне життя Наддніпрянської України.

Питання участі М. Грушевського у становленні нової політичної сили, що їй судилося у короткому часі зайняти домінуючі позиції у галицькому політикумі, також підняв у своєму дисертаційному дослідженні «Українська національно-демократична партія 1899–1918 рр.» та низці статей знаний львівський історіограф Василь Расевич. Він аргументовано вказав, що одразу після переїзду до Галичини, далекий від місцевих розкладів, але спостережливий молодий професор зрозумів потребу консолідації національно-політичних сил на платформі широкої демократизації політичного життя та соборності українських земель. Тож не випадково, що саме він, а не котрийсь з місцевих «мужів довір'я», що більшою чи меншою мірою були скомпрометовані попередніми угодовськими акціями з польськими володарями краю, став рушієм об'єднавчого процесу [6]. Та оскільки лідери НДП продовжували традиції галицького політування та дедалі більше відходили від принципової лінії стосовно польської адміністрації, твердить історіограф, розрив з ними автора «Історії України-Руси» був тільки питанням часу [15].

Відштовхуючись від реконструкцій В. Кухар і В. Расевича, про проблему «Грушевський і НДП» писали історіографи другої половини 1990-х – перших десятиліть 2000-х рр. Так, автори першої синтетичної біографії Великого Українця Ю. Шаповал та І. Верба також вказали на помітну роль М. Грушевського в об'єднанні опозиції на платформі демократизації політичного життя, боротьби зі свавіллям польської адміністрації краю та соборності. Також київські дослідники вказали на існування проблемних лакун у цьому сюжеті суспільно-політичної грушевськіани. Вони відзначили: «Взагалі тема еволюції політичного світогляду М. Грушевського під ідейним впливом І. Франка ще мало досліджена у науковій літературі, так само як і політичний вплив М. Грушевського на ідейний світогляд І. Франка» [16, с. 80].

Поряд із цим, Ю. Шаповал та І. Верба висловили низку припущень, які наразі не знаходять підтвердження в джерельному матеріалі. Такою, наприклад, є їхня теза про те, що М. Грушевський «посів в партії посаду заступника голови» [16, с. 92]. Наскільки відомо,

в НДП взагалі не було такої посади. Сумнівною є також теза авторів, що «серед українських націонал-демократів Михайло Сергійович виступив своєрідним «сірим кардиналом»» [16, с. 92]. Вона заперечується тим промовистим фактом, що у керівних органах НДП львівський професор пробув лише три місяці, а згодом більш чи менш інтенсивно критикував, а не дораджував колишніх однодумців.

Власне цікаве бачення проблеми «Грушевський і НДП» навів авторитетний гарвардський історик С. Плохій. У знаній інтелектуальній біографії визначного вченого «Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського» він підкреслив ідейну зумовленість відверто опозиційного ставлення київського вихованця до польського правління у Галичині, що полягала в його народницьких переконаннях [17, с. 55]. Власне така настанова і привела історика до лав НДП, а згодом і змусила зайняти критичне становище стосовно колишніх політичних партнерів, які прийняли за улюблену серед галицьких діячів справу неопублічного просування нових польсько-українських угод. Відтак, твердить С. Плохій, «він швидко розчарувався в новій партії і на якийсь час облишив політику» [17, с. 57]. Цікавим, хоча й не узasadненим джерелами, є припущення історіографа, що програму НДП І. Франко писав «за допомоги Грушевського».

Чимало уваги досліджуваній проблемі відвели у своєму найбільш масштабному на сьогодні життєписі М. Грушевського Р. Пиріг і В. Тельвак. Доповнюючи спостереження попередників нововиявленою інформацією з багатьох архівосховищ, вони також вказали на неукненність виходу М. Грушевського за межі наукової роботи та студентської аудиторії на широку авансцену галицького громадського життя [18, с. 146–147; 19, с. 141–144]. При цьому як людина вільна від містечкових галицьких упереджень, історик обстоював потребу створення якомога ширшого громадського об'єднання для протистояння польській домінації в краї, що її метою було притлумлення національного поступу українців. Це і зробило його важливим чинником кооперації опозиційних народоців і радикалів. Та поскільки ментальні стереотипи долаються надзвичайно повільно і лідери нової партії традиційно взялися за пошук свідомо програшних для корінних мешканців краю контактів з поляками, М. Грушевський залишився вірним своєму *credo* і знову став критичним обсерватором галицької політики. Це, аргументовано доводять сучасні історіографи, зробило його конфлікт із колишніми політичними партнерами лише питанням часу.

Як уже йшлося, історія співпраці М. Грушевського з НДП виявилася нетривалою: зрозумівши, що лідери нової партії продовжують традиційну для їхніх опонентів консерваторів політику залаштункових торгів з польськими господарями краю, вчений у короткому часі (20 березня 1900 р.) вийшов з керівних органів цієї політичної сили. Прикметно, що разом із ним Тісніший і Ширший комітети НДП залишив і авторитетний серед галицьких радикалів І. Франко. Відтоді М. Грушевський зосередився на критиці політики очільників НДП, використовуючи створений часопис «Літературно-науковий вістник». Ця проблема поступового розходження, а потім і відвертої ворожнечі колишніх політичних партнерів також має на сьогодні чималу літературу. В цьому плані діаспорна історіографія зробила доволі багато [20–21], тож сучасні історики фактично доповнюють створену їхніми попередниками картину новими сюжетами.

Уперше в українській науці доби незалежності спеціально до цього сюжету звернувся знаний львівський історик Я. Грицак. Спираючись на здобутки діаспорного українознавства, він запропонував найбільш розлогу на той час реконструкцію доволі руйнівного для іміджу українських еліт протистояння [22]. Вчений вказав на невідворотність загострення взаємин голови НТШ з колишніми політичними попутниками і віднотував поглиблення розходжень від року до року. Найприкрішим було те, слушно звернув увагу Я. Грицак, що лідери НДП вирішили дати М. Грушевському «останній бій» саме на форумі НТШ, адже це показало обмеженість їхнього політичного світогляду, нерозуміння національних пріоритетів та нерозбірливість у засобах. У підсумку, аргументовано наголосив сучасний історіограф, від цього хронічного протистояння програвав не стільки автор «Історії України-Руси», скільки в цілому справа української соборності. З такими висновками вповні солідаризувався Василь Горинь, який відзначив: «Останній конфлікт М. Грушевського в НТШ (1911–1913 рр.) став завершенням серії

конфліктів у Виділі Товариства і поза ним, постійною опозицією галичан щодо вченого із всеукраїнським обширом наукової обсервації, європейським масштабом політичного мислення. Ця протидія мала й особистий характер, зумовлений чисто психологічними моментами, рисами характерів, реаліями конкретних взаємовідносин, набувала вона і політичного відтінку, хоч постійно переносилася на ґрунт НТШ» [22, с. 39–40].

Джерельну базу конфлікту М. Грушевського з лідерами НДП суттєво поглибив дрогобицький філолог Євген Пшеничний [23]. Він впровадив до наукового обігу раніше незнаний епістолярій занурених у конфлікт галицьких діячів. На підставі цих документів історіограф переконливо довів, що лідерам націонал-демократів вдалося зробити з деяких учнів львівського професора (у першу чергу йдеться про С. Томашівського, С. Рудницького та І. Кривецького) ефективний інструмент боротьби з його політичною програмою та ним особисто. Є. Пшеничний остаточно довів, що головні публіцистичні брошури, в яких брутально паплюжилася суспільно-політична праця М. Грушевського на галицькому ґрунті, належали одній особі – С. Томашівському.

Власне бачення генези конфлікту між М. Грушевським і очільниками НДП висловила вже згадувана вище В. Кухар. Вона аргументовано показала зумовленість появи і поглиблення непорозумінь між колишніми політичними союзниками, адже Ю. Романчук з колегами надалі нерідко надавали перевагу вузько-партійним інтересам та парткулярній риториці, тоді як львівський професор принципово виступав за широку демократизацію політичного життя й обстоював соборницьку візію українства. Разом із тим, влучно відзначила історіограф, обидві сторони тривалий час намагалися не «спалювати мостів», оскільки взаємно себе потребували: націонал-демократи так і не змогли знайти гідну заміну М. Грушевському як політичному консультанту і зв'язківцю з Наддніпрянщиною; останній же чудово усвідомлював, що без співпраці з найпотужнішим українським політичним об'єднанням він не матиме змоги повноцінно впливати на українське суспільно-політичне життя краю [13, с. 111].

Утім, слушно вказала В. Кухар, конфлікт усе ж був неукненним, адже відмінність національних пріоритетів та інструментів їх досягнення ставала дедалі очевиднішою. Реконструюючи його в руслі публікацій своїх попередників, історіограф разом із тим поставила питання про те, хто ж вийшов переможцем з цього протистояння. Вповні аргументовано вона доходить висновку, що «ні переможених, ні переможців конфлікт 1913 р. не виявив», адже світова війна не дозволила розвинути успіху жодній з ворогуючих сторін. Проте, підсумовує львівська дослідниця, з позицій подальшої історичної перспективи правота, безумовно, залишилася за М. Грушевським та уособлюваною ним тенденцією всеукраїнського універсалізму [13, с. 110]. Ця теза дослідниці й по сьогодні є загальноприйнятною у грушевськознавстві.

Реконструюючи конфлікт М. Грушевського з лідерами НДП, вищезгадані дослідники цілком слушно пішли за діаспорною історіографією при визначенні автора брошур, в яких у пасквільному тоні обговорювалася суспільно-політична діяльність ученого на галицькому терені. Сучасні студії однозначно підтверджують авторство С. Томашівського і книги «Наша політика. Гльосси до брошури проф. М. Грушевського», і праці «Перед загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка». Натомість, у визначенні авторства праці-відповіді «В обороні правди» грушевськознавці 1990-х – початку 2000-х рр. некритично пішли за діаспорними колегами і прийняли за чисту монету зазначене на титулі брошури колективне авторство І. Джиджори, О. Роздольського і М. Мочульського. Це переконання аргументовано спростувала знана київська дослідниця С. Панькова [24]. У спеціальній розвідці на підставі вивчення матеріалів розпочатої жандармами в 1914 р. кримінальної справи вона довела, що дійсним автором «В обороні правди» був сам М. Грушевський. Втім, йому зі зрозумілих причин не пасувало її підписувати своїм іменем і він попросив близьких у той час йому молодших колег поставити свої імена. Це дозволило упорядникам зібрання творів М. Грушевського у 50-ти томах включити цю працю до тому суспільно-політичної публіцистики автора «Історії України-Руси».

Насамкінець відзначимо, що чимало на сьогодні написано про рецепцію суспільно-політичної діяльності М. Грушевського у Галичині загалом, та його співпрацю з НДП,

зокрема. Найбільш системно на сьогодні це питання висвітлив В. Тельвак. У низці статей [25–29] та монографій [30–31] дрогобицький історіограф довів, що українська громада по обидва боки Збруча по-різному поставилася до факту співтворення львівським професором НДП. Старше покоління наддніпрянських діячів (В. Антонович, О. Кониський, І. Нечуй-Левицький та ін.), яке здебільшого симпатизувало угодовій політиці консерваторів на чолі з О. Барвінським, сприйняли цю кооперацію історика з галицькими опозиційними народовцями і радикалами з чималим неспокоєм. Натомість більшість галицьких українців піднесено оцінили заангажування голови НТШ у творення нової партії, вбачаючи у цьому певну запоруку її демократичності та стійкості обраного опозиційного, стосовно польського домінування, курсу. Вони навіть за прикладом авторитетного для них історика масово вступали у новостворену партію. Натомість брутальні нападки на М. Грушевського практично солідарно і наддніпрянцями, і наддністрянцями були оцінені як несправедливі та загрозові для української соборності та динамічного поступу нашої культури.

Висновки. У підсумку відзначимо, що всебічна реконструкція проблеми «Грушевський і НДП» є цілковитим здобутком української історіографії доби незалежності. Йдеться про те, що внаслідок недоступності архівних колекцій діаспорні українознавці писали про неї в руслі мемуарної і публіцистичної традиції міжвоєнного часу. Опрацювання протягом останніх років ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. львівських і київських архівів і пов'язана з цим актуалізація значних масивів епістолярних, мемуарних і діловодних документів, уможливили доволі детальне опрацювання багатьох сюжетів цієї сторінки політичної біографії вченого. Відтак на сьогодні ми добре поінформовані про суспільно-політичний контекст появи НДП (В. Расевич), процес залучення М. Грушевського до становлення нової політичної сили та вироблення її ідейних засад (В. Кухар, Р. Пиріг, В. Тельвак), перебіг конфлікту між колишніми політичними партнерами (Я. Грицак, Є. Пшеничний, В. Горинь, С. Панькова), рецепцію партійної діяльності вченого (В. Тельвак) та ін. Разом із тим, згадані чималі здобутки актуалізують більш спеціальні дослідницькі завдання. Серед таких наголосимо на першочерговій потребі з'ясувати тривалість формального перебування історика у складі НДП та міру його впливу на ідейну еволюцію цієї політичної сили. Це сприятиме створенню панорамного монографічного дослідження про НДП, в якому вагомим сюжетом має бути суспільно-політична діяльність М. Грушевського.

Список літератури

1. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 4–16.
2. Тельвак В. Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2012. Вип. 22. С. 483–498.
3. Тельвак В. Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*. 2011. № 2–3 (273). С. 290–298.
4. Тельвак В. Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Красзнавство*. 2010. № 3. С. 29–35.
5. Кухар В. Михайло Грушевський: спроба залишитися поза політикою. *Україна в минулому*. 1994. Вип. 5. С. 108–122.
6. Расевич В. Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова. *Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції*. Львів–Нью-Йорк, 1995. С. 107–113.
7. Тельвак В. Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Lublin*, 2016. Vol. LXXI. S. 65–88.
8. Тельвак В. Вивчення історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939–1990 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2000. Вип. 35–36. С. 354–366.
9. Тельвак В. Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. С. 104–107.
10. Telwak W. Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*. 2013. Âčđ. XII. Ń. 129–136.
11. Prymak T. Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture. Toronto: Univ. of Toronto Press, 1987. 323 p.

12. Кухар В. М. Грушевський і створення Національно-демократичної партії. *Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції*. Львів, 1995. С. 277–280.
13. Кухар В. М. Громадсько-політична діяльність М. Грушевського (1894–1914 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Львівський держ. ун-т ім. І. Франка. Львів, 1997. 214 с.
14. Кухар В. Листи М. Грушевського з фонду Ю. Романчука ЦДІА України у Львові. *Український історик*. 2002. Ч. 1–4 (152–155). С. 465–470.
15. Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії. *Вісник Львівського університету: Серія історична*. 1997. Вип. 32. С. 109–117.
16. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. Київ: Альтернативи, 2005. 351 с.
17. Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. Київ, 2011. 599 с.
18. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 572 с.
19. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: Либідь, 2016. 576 с.
20. Тельвак В. Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40–80-ті роки). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років*. 2011. Вип. 5. С. 72–82.
21. Тельвак В., Сабінський М. «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття. *Eminak*. 2022. 1 (37). С. 100–109.
22. Грицак Я. Конфлікт 1913 р. в НТШ: причини і причинки. *Український історик*. 1991–1992. Ч. 3–4 (110–111) / 1–4 (112–115). С. 319–332.
23. Пшеничний Є. «...Щадіть цензорського олівця» (До історії появи статті С. Томашівського «Наша політика»). Гльосси до брошури проф. М. Грушевського. *Український історик*. 1991–1992. Ч. 3–4 (110–111) / 1–4 (112–115). С. 352–361.
24. Панькова С. М. Хто був автором брошури «В обороні правди»? *Український історик*. 2006–2007. Ч. 4; 1–2. С. 267–274.
25. Тельвак В. Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*. 2015. № 1–2. С. 35–64.
26. Тельвак В. Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 111–125.
27. Тельвак В. Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. *Затиски НТШ. Праці Історично-філософської секції*. 2017. Т. ССLXX. С. 82–102.
28. Тельвак В. Постаць Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець ХІХ – ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 67–82.
29. Тельвак В., Курилишин К., Тельвак В. Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 р.). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2022. Вип. 28. С. 347–371.
30. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття). Київ–Дрогобич, 2008. 494 с.
31. Тельвак В. Постаць Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття). Дрогобич, 2012. 169 с.

References

1. Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2021). Modern Hrushevsky studies: gains, losses, prospects. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 4–16 [in Ukrainian].
2. Telvak, V. (2012). Hrushevskiana on the pages of the “Ukrainian Historical Journal” (1991–2010). *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini [Historiographic research in Ukraine]*, 22, 483–498 [in Ukrainian].
3. Telvak, V. (2011). Hrushevskiana Ruslan Pirog. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 2–3 (273), 290–298 [in Ukrainian].
4. Telvak, V. (2010). Hrushevsky studies: methodological problems of progress. *Kraieznavstvo [Local history]*, 3, 29–35 [in Ukrainian].
5. Kukhar, V. (1994). Mykhailo Hrushevskyy: an attempt to stay out of politics. *Ukraina v mynulomu [Ukraine in the past]*, 5, 108–122 [in Ukrainian].
6. Rasevych, V. (1995). The evolution of Mykhailo Hrushevskyy’s views in the first year after his arrival in Lviv. *Mykhailo Hrushevskyy and the Lviv Historical School. Materials of the conference*. Lviv–New York, 107–113 [in Ukrainian].
7. Telvak, V. (2016). Social and political activities of Mykhailo Hrushevskyy in Galicia in the assessment of contemporaries. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, LXXI*, 65–88 [in Ukrainian].

8. Telvak, V. (2000). Study of the historical and theoretical heritage of Mykhailo Hrushevskiyi in the historiography of the Ukrainian diaspora (1939–1990). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna [Bulletin of Lviv University. The series is historical]*, 35–36, 354–366 [in Ukrainian].
9. Telvak, V. (2013). Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization. *Hurzhivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats [Gurdjieff's historical readings: Collection of scientific papers]*, 6, 104–107 [in Ukrainian].
10. Telwak, W. (2013). Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*, XII, 129–136 [in Polish].
11. Prymak, T. (1987). *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture*. Toronto [in English].
12. Kukhar, V. (1995). M. Hrushevskiyi and the creation of the National Democratic Party. *Mykhailo Hrushevskiyi i Zakhidna Ukraina. Dopovidi y povidomlennia naukovoï konferentsii [Mykhailo Hrushevskiyi and Western Ukraine. Reports and notices of the scientific conference]*. Lviv, 277–280 [in Ukrainian].
13. Kukhar, V. (1997). *Public and political activity of M. Hrushevskiyi (1894–1914): diss... candidate*. history Sciences: 07.00.01; Lviv state University named after I. Franko. Lviv [in Ukrainian].
14. Kukhar, V. (2002). Letters of M. Hrushevskiyi from the fund of Y. Romanchuk of the Central Institute of Ukraine in Lviv. *Ukrainskyi istoryk [Ukrainian historian]*, 1–4 (152–155), 465–470 [in Ukrainian].
15. Rasevych, V. (1997). The emergence and organizational foundations of the Ukrainian National Democratic Party. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna [Bulletin of Lviv University. The series is historical]*, 32, 109–117 [in Ukrainian].
16. Shapoval, Yu., Verba, I. (2005). *Mykhailo Hrushevskiyi*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Plohiy, S. (2011). *Great redistribution. The unusual story of Mykhailo Hrushevskiyi*. Kyiv [in Ukrainian].
18. Pyrig, R., Telvak, V. (2021). *Mykhailo Hrushevskiyi: biography against the background of the times*. Kherson [in Ukrainian].
19. Pyrig, R., Telvak, V. (2016). *Mykhailo Hrushevskiyi: biographical essay*. Kyiv [in Ukrainian].
20. Telvak, V. (2011). Study of the reception of Mykhailo Hrushevskiyi's creative heritage in the historiography of the Ukrainian diaspora (40s – 80s). *Studii z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv [Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]*, 5, 72–82 [in Ukrainian].
21. Telvak, V., Sabinskyi, M. (2022). “Battles for Hrushevskiyi”: the era of the Ukrainian revolution in the discussions of diaspora intellectuals of the post-war twenty years. *Eminak*, 1 (37), 100–109 [in Ukrainian].
22. Hrytsak, Ya. (1991–1992). The conflict of 1913 in the National Academy of Sciences: causes and reasons. *Ukrainskyi istoryk [Ukrainian historian]*, 3–4 (110–111) / 1–4 (112–115), 319–332 [in Ukrainian].
23. Pshenichnyi, E. (1991–1992). “...Spare the censor's pencil” (To the history of the appearance of the article by S. Tomashivskiyi “Our politics”. Glosses to the brochure by Prof. M. Hrushevskiyi. *Ukrainskyi istoryk [Ukrainian historian]*, 3–4 (110–111) / 1–4 (112–115), 352–361 [in Ukrainian].
24. Pankova, S. M. (2006–2007). Who was the author of the brochure “In Defense of Truth”? *Ukrainskyi istoryk [Ukrainian historian]*, 4; 1–2, 267–274 [in Ukrainian].
25. Telvak, V. (2015). “A good historian, but a bad politician”: the reception of the creative heritage of Mykhailo Hrushevskiyi after 1914. *Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64 [in Ukrainian].
26. Telvak, V. (2008). The life and creative path of M. Hrushevskiyi in the jubilee evaluations of 1926. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 6, 111–125 [in Ukrainian].
27. Telvak, V. (2017). Mykhailo Hrushevskiyi and Oleksandr Barvinskyi against the background of the Ukrainian movement of the end of the 19th – the first third of the 20th century. *Zapysky NTSH. Pratsi Istorychno-filosofskoi septsii [Notes of NTSH. Proceedings of the Historical and Philosophical Section]*, CCLXX, 82–102 [in Ukrainian].
28. Telvak, V. (2006). The figure of Mykhailo Hrushevskiyi in Polish historiography (late 19th – 20th centuries). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 67–82 [in Ukrainian].
29. Telvak, V., Kurylyshyn, K., Telvak, V. (2022). Mykhailo Hrushevskiyi and the magazine “Dilo”: cooperation, conflicts, reception (until 1914). *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy [Manuscript and book heritage of Ukraine]*, 28, 347–371 [in Ukrainian].
30. Telvak, V. (2008). *The creative heritage of Mykhailo Hrushevskiyi in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century)*. Kyiv–Drohobych [in Ukrainian].
31. Telvak, V. (2012). *The figure of Mykhailo Hrushevskiyi in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century)*. Drohobych [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 16.04.2024
Схвалено до друку / Accepted: 03.06.2024